

КЪДЕ И КАК ЗАПОЧНА УЧАСТИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ВЪВ ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Марин Деведжиев

За този въпрос в архивите на военната ни история са отделени няколко реда като информация, че първите сражения са станали западно от гр. Кула, по прохода Връшка чука. А историческите факти са много по-значими, защото става дума за началото на една война, в която загинаха над тридесет хиляди души. И доколкото в местни вестници, издавани в градовете Кула и Видин, за събитието са бивали публикувани и спомени, те винаги са били ограничено субективни и тенденциозно политизирани.

Дори в издадения през 1994 г. "Пътеводител на град Видин" пише, че нахлуването на германците, след като България вече е обявила война на Германия, е било посрещнато при град Кула със сражения от партизанския отряд "Георги Бенковски"¹, което няма нищо общо с истината. Тази неколккратно повтаряна лъжа много невярно и съвсем непълно представя началото на Втората световна война в историята на България.

Именно този твърде важен факт ме принуждава като участник в първите сражения срещу нахлуващите в България германци (9 – 13 септември 1944 г.) да дам осветление по този исторически въпрос.

А доколкото през изтеклите повече от 50 години се опитвах да дам тези обяснения в отделни статии в печата, те или не бяха публикувани, или дотолкова биваха окастрени, че въобще не можеха да се приемат за достатъчни исторически доказателства².

На 7 септември 1944 г. през граничния проход Връшка чука в град Кула се изтеглиха от Югославия поделенията на 103-ти запасен полк, военновременно формиране на 24-ти Бургаски полк. До това време те охраняваха железопътната линия Ниш — Неготин по течението на река Тимок. Към същия полк се числеше и повереният ми за командване шести противовъздушен взвод "Хочкис"* (военновременно формиране на 33-ти Свищовски полк, на гарнизон в Медодобивния комбинат "Бор" в планинските

* По името на картечници, произведени в гр. Сен Етиен — Франция, пленени от германците и предадени за ползуване от българската армия за близка борба със самолети.

ридове югозападно от град Зайчар в Югославия).

Изтеглените в град Кула военни поделения бяха настанени в ограда от навеси на градското пазарище, в източната страна на града. Заедно с взвода си успяхме да изтеглим от мина "Бор" чрез преобличане със запасното ни облекло и още 40 италианци — концлагеристи от пленената армия на генерал Бадوليو. Там те работеха при истински робски условия. Когато с много премеждия и рискове ги доведохме в България, те веднага потеглиха към София, за да търсят път към Италия.

На 9 септември 1944 г. в читалищната сладкарница, сградата на която беше върху западните стени на римската крепост "Кастра Мартис", към 10 часа чухме от радиото, че в България е станал правителствен преврат. Но той като в съобщението се казваше, че новото правителство се оглавява от Кимон Георгиев, председател на Министерския съвет при друг преврат, на 19 май 1934 г., не можеше да се добие ясна представа каква е политическата ориентация на новата власт. Един час по-късно се свика митинг, на който от балкона на Околийското управление говориха адвокатът Недялко Ненов и други комунистически функционери. Запомнил съм и техника на мелницата, който после стана околийски управител. След митинга по главната улица на град Кула се събраха много хора и стана нещо като манифестация, но без ясни цели, лозунги и други белези, с каквито по-късно сме запомнили митингите.

Щабът на 103-ти полк беше установен в кулската прогимназия. Сега на това място е хотелът на града. За дежурния офицер и смяната на караула беше издигната палатка в двора на прогимназията. Предстоеше ми от 14 часа да постъпя дежурен. Отидох малко по-рано. Когато с колегата от предната смяна разменяхме информация, телефонът в палатката позвъня. Обаждаха се от граничния пост на Връшка чука:

— Германци настъпват с танкове... След тях идват и камиони с войници... Краят не им се вижда...

Чу се картечен речитатив, после трясъци и телефонът замлъкна.

Моментът беше съдбоносен. Връшка чука е на 14 км от гр. Кула, което означаваше, че нахлуващите германци можеха за по-малко от час да навлязат и в града. При създалата се ситуация нямаше време някъде да се докладва, трябваше мигновено да се действа. Затова дадох заповед на тръбача: "Тревога... и продължително", за да се чуе чак в пазарището, където беше по-голямата част от военните поделения на полка.

И през ум тогава не ми е минавало, че тази "Тревога" беше началото на участието ни във Втората световна война, за което нямаше никаква заповед "отгоре".

Тревогата бързо изведе войниците в бойна готовност. Само минути бяха минали и 6-ти противовъздушен взвод "Хочкис" в пълен състав и

въоръжение бързаше на запад към Връшка чука заедно с другите роты, по същата улица, по която само преди два часа премина манифестацията.

На разстояние около два километра западно от град Кула се разгърнахме във верига по десния склон на шосето. Скоро от насрещната гора излязоха 14 — 15 танка “Тигър”, предхождани от по-малки танкове. Единственото оръдие, с което разполагаше полкът, насочи огъня си към тях. Един от малките танкове беше улучен и обхванат от синкав дим. Танковете спряха и завиха обратно — явно не са ни очаквали.

Шести противовъздушен взвод “Хочкис” беше придаден, причислен към полковия щаб, с което се даваше възможност за непосредствен поглед и понататъшно участие в събитията.

На следващия ден до щаба на полка идваха различни групи с представители на новата местна власт, с което съвсем явно издаваха местоположението му. Денят премина в злокобно затишие. За разузнаване на противниковата позиция командването изпрати един непознат, облечен с бяла куртка подпоручик. Наблюдавах с бинокъл как още с влизането му в периферията на гората беше пленен от германците. Нарекохме го предател. (Двадесетина години по-късно обаче във в. “Народна младеж” започна серия от негови статии под наслов “Майорът от СС”. Последва и неколкократно издаване на книга под същото заглавие. За пръв път се видяхме след 33 години, когато беше изпратен като архитект в Куба, и си припомнихме събитието.)

На третия ден — 11 септември — щабът беше снабден с телефон, чрез който беше установена връзка с Министерството на войната. Оттам се обади капитан Петър Илиев и обеща да ни изпрати подкрепления от Видин, Враца и Лом. (С него се срещнахме по-късно и си припомнихме събитието.)

След обед от отсрещната гора се показаха същите танкове, разположени в движението си шахматно. Командирът на единственото ни оръдие, млад и красив фелдфебел-школьник, дойде при мене с въпрос да стреля ли. Посъветвах го засега да не стреля, защото срещу нас е силно превъзхождаща ни огнева сила. Когато танковете започнаха да се придвиждат към нашите позиции, оръдието даде няколко изстрела. Танковете спряха, дулата им се завъртяха едновременно към мястото, откъдето се дадоха оръдейните изстрели, и едновременно стреляха по нашето оръдие. То беше напълно унищожено. Целият му състав загина. От първите редици на позицията ни започна отстъпление. Командирът на полка полковник Георгиев извика с висок глас: “Спрете, не отстъпвайте... Аз при Завоя на Черна не съм отстъпвал” — и се хвана за кобура. Точно тогава съвсем изненадващо, северно от щаба, по черния път от с. Извор махала, заплюсяха веригите на други танкове. Зад тях се прикриваше колона от германски войници, стрелящи с шмайзери и леки картечници, а танковете бълваха огън.

Разглобихме крепостните тежки кертечници “Хочкис” и започнахме бързо оттегляне в северна посока, към наклона на големановския път (от граничното село Големаново). Това беше спасителна идея, защото германците нямаха толкова многобройна жива сила, за да се разгърнат на широк фронт. Затова държаха главно шосетата, пътищата и малките пространства от двете им страни. Стигнахме до пътя, който водеше към северния край на град Кула, където беше казармата на граничната застава. Погледнах назад. Прииждаха черни облаци. Задуха студен вятър и запръска ситен дъжд.

Заобиколихме града и се озовахме, когато вече се стъмняваше, на първите височини на шосето от Кула към Видин. Там намерихме командира на полка, адютанта му и само един картечен взвод от целия 103-ти полк. Бяха дошли и партизански командири от отряда “Георги Бенковски”.

До известно време на местата, където се водиха първите сражения на Втората световна война, още личаха част от дърветата и храстите (фиг. 1). Сега те са изсечени.

Командният състав на полка остана до трима – четирима души. Накладохме огън и започна разговор какво да се прави, след като вече липсваше каквато и да е връзка, не се знаеше как се е разпръснал полкът и до къде са стигнали германците с танковете си. Заключение то бе, че за последното трябва да бъде осведомено командуването. От бойния състав беше останал 6-ти взвод “Хочкис” и един картечен взвод.

При създадената ситуация ми се нареди да проникна в града. За разузнаването, което трябваше да проведе, взех двама войници от взвода “Хочкис” — Петър от село Ореш, Свищовско, и Българин — от село Горна Манастирца (сега град Борово). Слязохме в дола, където е ловният дом, и оттам по височината, където сега е градската болница. Навлязохме в царевична нива, а след нея — в лозе. От тъмнината, вятъра и ръсещия дъжд изгубихме контакт помежду си. Доколкото можеше, тихо се зовяхме, но гласовете ни се губеха. Така съм стигнал близо до рида, право срещу градското пазарище. За миг оттам блясна огнен танков изстрел. Излязъл съм срещу германски танк, който вероятно преминал транзит през града и заел позиция до оградата на пазарището. Чух само силен гръм и взривна вълна ме зарови в земята.

Колко време е минало, не зная. Отсреща, откъдето ме бяха пратили, са видели всичко. Събудих се от гласовете на моите войници, които, поддържайки ме с ръце, ме доведоха до взвода. А накъде е заминало командуването, не можеше да се разбере. Дъждът и вятърът се усилиха. Бяхме гладни, мокри, уморени и блуждаехме в тъмнината в непознати места. Намерихме купи сено и се мушнахме в тях на топло, но скоро пронизителен глас ни събуди:

— Ставайте, германците ни преследват!

Беше призори и по близкото шосе на около 200 метра от коша а германски мотоциклет се сваляха гранстохвъргачки, които скор задействуваха и парчета от техните гранати захвърчаха около нас. Запонахме оттегляне на юг по Чичилската рекичка, защото така се отдалечавахме от шосето. Но подофицерът ми Христо от село Козаревец раздели взвод на две. Аз давах заповед да слизаме надолу, за да избегнем траекторията а германските изстрели, а той обратно. Стигнахме в село Чичил, но трима от Христовите последователи ги нямаше. Върнах се през гората да ги търся. Озовах се в средата на германска колона, спряла преди село Бойница на път към Видин.

Събрах целия взвод. Изгубили връзка със щаба, потеглихме през непознати места на югоизток и стигнахме в село Грамада. Сутринта е събрахме в училищния двор на селото. Бях единственият офицер и възглавих "похода към село Пседерци" (Костаперчово). Беше съобщено на местния кмет да се събираме там. Зарадвахме се, когато в изяснилото се небе е появи самолет с български знак, но той се снижи и започна стрелба по нас. Преди да се слезе в дола, където е село Пседерци, пътят се разклонява към границата (южно от Връшка чука, към село Киряево). Войниците ме запитах:

— Къде отиваме? Този път е към границата, където са германците. Като слезем долу, те нали могат да дойдат зад нас и да ни заобиколят?

Друг изход нямаше. С няколко войници слязохме в селото. Там войници и партизани се бяха обединили в подготовка за атакуване на Кула, тогава все още в ръцете на германците. Чуваше се артилерийска стрелба, което подсказваше, че вече е дошло подкрепление. Тръгнахме нататък, още пуморени и гладни. Едва се движехме. Сформираното командване в село Пседерци придаде към моя взвод и тридесетина доброволци, главно гимназисти, повечето въоръжени само с пистолети. С тях напредвахме към град Кула, от ниското през ливадите. В привечерните часове последните германски камиони фучаха в отстъпление. Градът беше под сянката на висою издигнал се черен дим от запалената гранична застава и мелница.

Германците се оттеглиха и се окопаха по гребена на Връшка чука. Ние заехме позиции в ниското, югоизточно от близкото село Извор махала.

В началото на октомври пристигнаха и съветски бойци. Излязоха на по-предна позиция и веднага започнаха да копаят тесни и дълбоки окопи. Катюшите разположиха още по-напред от мястото, където по-рано беше нашето оръдие. Когато започнаха да стрелят, по склоновете на Връшка чука не остана небито пространство. Германците нападаха със самолети. Бърз се разгорещи и продължи няколко дни. Паднаха убити 166 съветски бойци, стотици бяха ранените, настанени в разни обществени сгради в град Кула.

На нас ни беше поставена задача да охраняваме северния фланг на

позицията — към селата Шишенци и Бойница, където обаче не се водеха боеве. Когато врагът беше отхвърлен от Връшка чука, получихме заповед да се оттеглим към мирновременния си гарнизон — 33-ти пехотен полк в гр. Свищов.

Когато през 1981 г. се празнуваше 1300-годишнината на българската държава, Комплексният научноизследователски и проектантски институт по териториално устройство, градоустройство и архитектура възложи на колектив с ръководител ст. н. с. инж. Кръстан Каракашев да разработи проект за Парк на българо-съветската бойна дружба 1944—1945 г. (фиг. 2)¹ на тези места, в близост до граничния контролно-пропускателен пункт “Връшка чука”. Най-значимото в него беше една катюша, поставена на висок постамент. А погиналите в тези боеве 166 съветски бойци бяха погребани във войнишкото гробище край югозападната част на град Видин.

За първите загинали четирима български бойци има само малко паметниче, на което е записано, че близо до него са загинали “четирима артилеристи на 12 септември, 1944 г.”

Паметничето е толкова малко, че повече прилича на километричен знак. Счупило се е през половината, залепено е наново с черен цимент. Написаната на него дата е невярна. Тези бойци загинаха един ден по-рано, на 11 септември. А имената им и до сега не са установени.

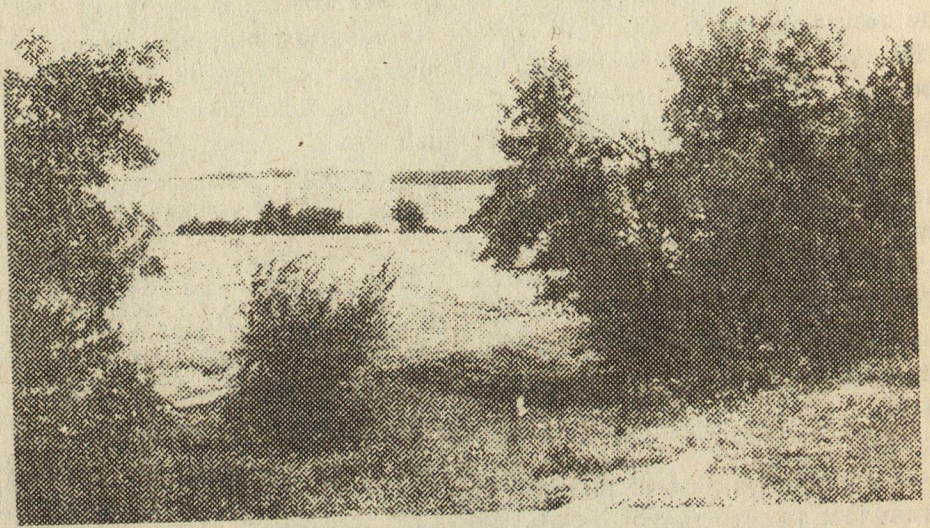
В мрачен ноемврийски ден след 50 години минах по тези места. Дълго стоях там, където танковете убиха четиримата незнайни бойци. Мястото е буренясало, и както казва поетът, никой знак не показва, че тук са се водили първите сражения на Втората световна война на България. Война, наричана и “отечествена”.

БЕЛЕЖКИ

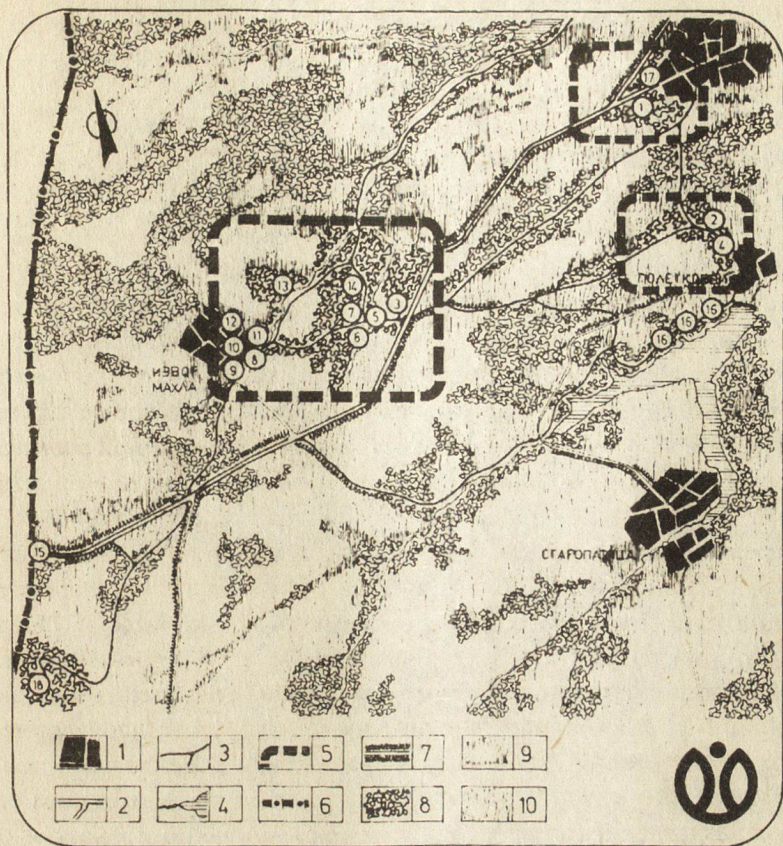
¹ Антова Галина, Певен Илиев. Град Видин, пътеводител. Видин, 1994, с. 25.

² Деведжисв, Марин. Боевете при Кула. — Червено знаме, бр. 107, 11. IX. 1979 г.

³ Каракашев, Кръстан и кол. Проект “Парк на българо-съветската бойна дружба 1944 — 1945 г. Информационен бюлетин на КНИПИТУГА, бр. 1—2, 1981 г., с. 75—100.

Фиг. 1. Мястото, където са се водили бойните действия
(Снимка — 1964 г.)

Фиг. 2. Междуселищен парк на
българо-съветската бойна дружба 1944—1945 г.

За графиката: 1. Селища; 2. Пътища; 3. Алеи и вътрешнообслужващи пътища; 4. Микроязовир; 5. Тематични ядра; 6. Държавна граница; 7. Крайпътно паркоустрояване; 8. Гори; 9. Трайни насаждения; 10. Ниви.

За обектите: 1. Мемориален знак за боевете при Кула; 2. Мемориален знак „По пътя на войските“; 3. Скулптурна композиция „Катюша“; 4. Музей „Щаб на Трети украински фронт“; 5. Позиция на катюшите; 6. Павилион „Чешма на ветераните“; 7. Павилион на младия патриот и мемориален знак за първата и втората фаза на войната; 8. Исторически музей на Отечествената война; 9. Дом на българо-съветската дружба; 10. Открит етнографски музей за Северозападна България; 11. Средношколски лагер-школа; 12. Характерен ресторант; 13. Спортна база; 14. Туристическа хижа; 15. КПП „Връшка чука“; 16. Почивни домове; 17. Мотел; 18. Мемориал на свободата в Югоизточна Европа.